

ŞİİR ÇÖZÜMLEMESİ DİLBİLİMSEL YÖNTEMLER VE ARAÇLAR

Ayşe (Eziler) KIRAN*

Özet: "Şiir dili" ölçünlü, herkesin üzerinde anlaşığı bir dil değil, doğal dille yaratılmış ama ölçünlü dilden sapan, farklılaşan bir dildir. Bu çalışmada şiirin biçim ve anlamının yalnız duygularla, esinle oluşturulmadığı, dil ve söylem konusunda derin bir duyarlık, titiz bir çalışma ve yeniden yapılaştırma çabası gerektirdiği ortaya konulmaya çalışıldı. Burada dilbilim, anlambilim ve göstergebilime ilişkin yöntem ve araçların küçük bir bölümünü kullanarak şiir konusundaki sezgilerin çözümleme yoluyla nasıl doğrulanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Şiir anlatılamaz, özetlenemez, sözcükleri değiştirilemez. Bu da şiirin dilsel birimleri arasında çizgisel bir ilişki olmadığını gösterir. Zaman, uzam içindeki mantıksal ve anlamsal öncelik/sonralık ilişkileri kaybolabilir. Mantıksal ve anlamsal boşlukları okur imgeleminde, kendi yaratıcılığı ile doldurur, tümceleri ya da dizeleri tamamlar. Şair doğal dili, sesli ve görsel biçimlerin anlamını ve dil dışı dünya göndergeleriyle aralarındaki keyfi ilişkiyi bozarak kullanabilir. Anlam metnin yüzeyinden bir zar, bir örtü gibi sıyrılıp alınan bir üst yapı ürünü değil, metnin derin, soyut yapılarından başlayarak, her sesbirimle, anlambirimlikle birleşerek, birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşan bir süreç ve bu sürecin ürünüdür. Anlam metnin yüzeyinden bir zar, bir örtü gibi sıyrılıp alınan bir üst yapı ürünü değil, metnin derin, soyut yapılarından başlayarak, her sesbirimle, anlambirimlikle birleşerek, birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşan bir süreç ve bu sürecin ürünüdür.

Anahtar sözcükler: gönderge, anlam, anlambirimcik, göstergebilim, anlambilim

Poetry Analysis: Linguistic Methods and Tools

Abstract: The language of poetry" is not a standard language whose users agree on. It is created via natural language but it deviates from the standard language and gains its distinctive flavour. This study argues that the form and meaning of poetry is not construed only through senses and inspiration of the poet. Constructing the form and meaning of poetry needs a strong

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

competence of language and discourse, a meticulous study and of the linguistic units. In this study we have attempted to show how intuitions about poetry can be verified by an analysis which uses the methods and tools of linguistics, semantics, and semiotics. A poem itself can not be restated, summarized and its words can not be changed. This indicates the fact that there is not a linear relation among the linguistic units of a poem. The logical and semantic relations of precedence or subsequence in time and space can disappear. The reader fills in the logical and semantic gaps of a poem via his /her creativity and imagination while producing lines or stanza. The poet can deviate from the natural language, the established senses of forms, and their regular arbitrary links. Meaning of a poem is not a superficial product which can be extracted from the surface structure of a poem. Rather it is a product of a process which arises through the correlation of each phoneme and seme, and the unification of linguistic units in the deep structure of a text.

Key words: referent, meaning, seme, semiotics, semantics

Giriş

Şiirin malzemesi, insan buluşlarının ya da yapıtlarının en önemlisi olan son derece karmaşık ve yetkin olan dildir; değişik insan topluluklarına, coğrafyalara ve zamana göre farklılaşan dil. Dilin temel ve içkin özelliği bireyler arasında iletişimi sağlamaktır. Dil malzemesi ve aracı ile yaratılan şiirin en ayırıcı özelliği iletişimin kendine, anlatım biçimine dönük olmasıdır. Bir başka deyişle, şiir birine bilgi vermek, onu ikna etmek için yazılmaz. "Şiir dili" ölçünlü, herkesin üzerinde anlaştığı bir dil değil, doğal dille yaratılmış ama ölçünlü dilden sapan, farklılaşan bir dildir. Bu farklı dil duyarlığı paylaşıldığı ölçüde, şair ile okuru arasında özgül bir iletişim kurulur. Belki de bu nedenle belli istisnalar dışında, belli şiirler, belli dizeler kitlelere mal olur; diğerleri sınırlı, özel şiir okuyucuları tarafından benimsenir.

Şiir, belli bir duyarlık, belli bir birikim ve hem yazar hem okur için, çok çalışmayı gerektiriyorsa, anlaşılması ve çözümlenmesi de uğraş gerektiriyor demektir. Okuma ve anlamada sezgilerimizin de çok önemli bir işlevi vardır. R. Jakobson'un bu düşüncesini benimseyen A. J. Greimas, sezgilerimizin mantığımızı ve edinilmiş bilgilerimize yaslandığını söyler. Bu saptama dil için de geçerlidir. Dil bilimleriyle ilgilenenler, şiir okuruyla bu noktada buluşurlar. Burada amacımız dilbilim, anlambilim ve göstergebilime ilişkin yöntem ve araçların küçük bir bölümünü kullanarak şiir konusundaki sezgilerin çözümlene yoluyla nasıl doğrulanabileceğini göstermektir.

1. Şiir Düşey Eksende Yer Alır

Anlatı türündeki yazılar, tanımlar, tarifler, duyurular, karşılıklı konuşmalar hep yatay eksen üzerinde yer alır. Sözcükler yan yana gelir, bir çizgi üzerinde birbirlerine eklenerek tümceleri, sözceleri ve metinleri (özellikle anlatsal metinleri) oluştururlar. Bu öyle bir zincirlemedir ki, her birim kendinden önce geleni varsayar, bir sonrakine, öncelik sonralık ilişkisine göre, bağlanır. Bu tür metinler başka sözcüklerle, ifadelerle yeniden anlatılabilir, özetlenebilir. Başı ile sonu arasındaki olaylar bilindiği için de defalarca okun(a)maz. Oysa bir şiir ne anlatılabilir ne özetlenebilir, ne de sözcükleri değiştirilebilir. Bu da şiirin dilsel birimleri arasında çizgisel bir ilişki olmadığını gösterir. Zaman, uzam içindeki mantıksal ve anlamsal öncelik/sonralık ilişkileri kaybolabilir. Mantıksal ve anlamsal boşluklar okur tarafından doldurulur, tümceler ya da dizeler tamamlanır. Kısacası metnin çizgiselliği kırıldığı için, şiir dilin düşey ekseninde yer alır. Düşey eksen deyince de artık eklenmeden değil de birbirinin yerine geçmeden söz edilir. Bir dizedeki sözcüğün yerine bir başkası, bir dizenin yerine bir diğeri geçebilir. Her yer değiştirmede içerik de biçim de değişir. Şairin aradığı, içerik ile biçim arasında uyum ve/ya da bunlardan birindeki yetkinliktir. Örneğin, Salih Bolat'ın "Kar İçin"¹ başlıklı şiirinin beş dizeden oluşan ilk bendinin geçirdiği değişikliklere bakalım:

1.

1 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu, sustum
2 bekledim ayın solmasını, suyun durulmasını
3 aşk olmasa böyle olmazdım, hiç olmazdım
4 uyuyan çocuğun alnındaki ışıpta ağlamazdım
5 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu sustum.

2.

1 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu, sustum
2 dinledim bizi kendi adımızla çağıran akşamı
[ya da ya da yağmuru?]
3 nedir yağmurun yalnızlığa katkısı, bilseydim yanılmazdım
4 uyuyan çocuğun alnındaki ışıpta ürpermezdim
5 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu sustum.

3.

1 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu, sustum
2 dinledim, bizi kendi adımızla çağıran akşamı

¹ Bu şiiri ve üzerindeki çalışmaları Salih Bolat vermiştir. Kendisine teşekkür ederim.

Ayşe (Eziler) KIRAN

3 nedir katkısı yalnızlığın, bilseydim yanılmazdım.
4 uyuyan çocuğun alnındaki ışıpta ürpermezdim
5 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu sustum.

4. ve kesin biçim

1 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu, sustum
2 dinledim, bizi kendi adımızla çağıran akşamı
3 neydi yağmurun yalnızlığa katkısı, bilseydim yanılmazdım
4 uyuyan çocuğun alnındaki ışıpta ürpermezdim
5 kar için gelmiştim, yeriniz yoktu, sustum.

Şiirin birinci biçimindeki ikinci dizenin silindiğini, yerine yeni bir dize ve iki sözcük önerisi geldiği görülüyor:

2 dinledim bizi kendi adımızla çağıran yağmuru
[ya da akşamı]

Üçüncü biçimde şairin birinci sözcükte karar kıldığı görülmektedir (2 dinledim, bizi kendi adımızla çağıran akşamı). Birinci biçimdeki üçüncü dize tümüyle ortadan kalkmış, yerine "3 nedir yağmurun yalnızlığa katkısı, bilseydim yanılmazdım" dizesi gelmiştir. Dördüncü biçimde aynı dizedeki "nedir" sözcüğü "neydi"ye dönüşmüştür.

İkinci bir örnek de Enis Batur'un (1994) "Yanlış Mesel"² başlıklı şiirinden;

1 Bir zaman da böyle geçsin, pusula
2 durmadan dönüp dursun (...)

dizelerinde "zaman" sözcüğünün anlam alanından olan, "saat" ya da "akrep" ve "yelkovan" yerine, düşey ekseninde, biçim bakımından "saat"e benzeyen, ancak uzamda yön gösteren "pusula" sözcüğü seçilmiştir. Bu sözcük seçimi de uzam/zaman karşıtlığını yansızlaştırmıştır.

---

² Parantez içindeki sayılar dizeleri göstermektedir.

1 bir zaman da böyle geçsin, pusula
2 durmadan dönüp dursun: (...)

7 Bir zaman da böyle geçti, pusula
8 durmadan döndü ve durmadan durdu:

2. Sözcelem

Sözcelem, bir konuşan öznenin belli bir zaman ve uzam içinde oluşturduğu, /ben-şimdi-burada/ya, bağlı olan söylemidir. Bu nedenle her konuşan özne, örtülü de olsa /BEN/ diyerek, söyleminin sorumluluğunu üstlenir. Söylemi yaratan kişi, yarattığı söylem ile arasındaki öznellik/ nesnellik, yakınlık/uzaklık ilişkilerini kendisi düzenler. Sözcelem kuramı, sözcelem öznesi ile yarattığı sözce arasındaki yakınlık/uzaklık, öznellik/ nesnellik, bakış açısı, gerilim gibi ilişkilerini inceler. Sözceleme süreçleriyle şair, zaman ve uzam içinde, dış dünya nesnelereyle şiirinde nasıl bir ilişki kurar? Şiirinde kendisinden iz bırakır mı? Bırakırsa bu izler nasıl açıklanır? En önemlisi de bu açıklama şiire ne katar? Sözcelem kuramcıları metin gerçekliğiyle dış dünya gerçekliğini birbirinden ayırır. Ama yazınsal süreçlerde bu iki evrenin birbirine çok yaklaştığı, hatta karıştığı da olur.

Şiiri yaratan öznenin (/BEN/) kağıt üzerindeki “ben” diyen kurmaca özneye çok benzediği olur (/BEN/ = “ben”). Nazım Hikmet’in “Karıma Mektup”³ başlıklı şiirindeki “ben” (d. 29) “mavi gözleri” (d. 26), “Nâzım” (d. 25) adı, “idam”a (d. 40) mahkum, “mahpus” (d. 51) oluşuyla, “kızıl saçlı” (d. 12) “karısı”yla (d. 51) ozanın kendisi (/BEN/) gibi görünmektedir. Bu şiir, başlığından da anlaşılacağı gibi, bir mektup olarak yazıldığından ikinci bir kişiyi, “ben”in karısını, “kızıl saçlı bacısı”nı da (d. 12) barındırmaktadır. Nazım Hikmet’in yazdığı onca mektubu, yaşam öyküsünü bilen okur için bu şiir, şairin gerçekliğiyle çok yakın bir ilişki kurmaktadır. Ayrıca “zavallı bir çingene” (d. 22), “dostlar” da (d. 31) ve öznesi belirsiz, olumsuz çağrışımlar yapan [“bakacaklar” (d. 22); “koparmıyorlar” (d. 42)] üçüncü şahıslar gönderge olarak şiirin içinde yer almakta ve gerçeklik izlenimini pekiştirmektedirler. Görüldüğü gibi, ozan Nazım Hikmet (/BEN/) ile şiir dokusunun içinde, gene onun yarattığı “ben” arasında çok büyük bir yakınlık ve benzerlik

³ Nazım Hikmet, *Nazım ile Piraye- Mektuplar I*, Der. M. Fuat, Adam Yay., 10. b. İstanbul 1998, ss. 38-39. Portreler 1935. Parantez içindeki sayılar dizeleri göstermektedir

bulunmakta, yaşayan gerçek şair özne ile şairin kağıt üzerinde yarattığı özne birbirine karışmaktadır.

Enis Batur'un "Yanlış Mesel" başlıklı şiirinde bir tek özne bulunmaktadır. Burada "ben" diyen kişi, ozanın kağıt üzerinde yarattığı bir öznedir. Kurmaca olarak "5 Şubat 1887" yılında canına kıymış, cinsiyeti belirsiz bir ölüdür. Okur, bu öznenin "kağıt kalem" (d. 9) ile ilişkisini düşünerek, kullanılan şimdiki zamanlı fiillere ve "şimdi" zaman göstergesine bakarak, Enis Batur'un şiirini yazdığı âni kağıt üzerindeki âna, kağıt üzerindeki "ben"i de Enis Batur'a (/BEN/) yaklaştırabilir. Belki de şairin dilediği böyle bir yanlışlama yaratmaktır. Öte yandan, "Yağmurda Sis Düdükleri"⁴ başlıklı şiirin "ben" diyen cinsiyetsiz öznesine ilişkin o kadar az bilgi verilmiştir ki, bu özneye Attilâ İlhan (/BEN/) arasında benzerlik ilişkisi kurmak olanaksızdır.

Enis Batur'un şiirinde canına kıyan öznenin yaşamdan ölüme geçiş süreci uzam ve zaman göstergeleriyle, soru yanıt biçiminde sunulmuştur:

2 (...) şimdi

3 neredeyim? (...)

9 şimdi buradayım: Kâğıtla kalem

10 arasında titrek, kararsız, bir sınır

Sözceleme zamanına (/ŞİMDİ/ye) gönderme yaptığı izlenimini veren "şimdi" kullanımları, Enis Batur'un şiirini kaleme aldığı anı düşündürür gibidir. Şiirde içinde bulunulan zaman da "şimdi"dir; uzam ise "Yüksek Düş" (d. 3) ve "kanın mürekkebe dönüp kurduğu yer" (d. 12, 13). Bu iki yer ne kadar kurmaca ve dış dünya göndergesinden yoksun ise "şimdi" de öylesine yazarın gerçekliğinden uzaktadır. Bu dört dize dikkatle okunduğunda "ben"in "Yüksek Düş"ten (d. 3) "kanın mürekkebe dönüp kurduğu yer"e (d. 12, 13) geldiği, imgesel uzamlarda devindiği görülmektedir. "Pusula"yla gösterilen bir zaman ve göndergesi olmayan uzamlarda bulunan öznenin uzam ve zamandan çıktığı görülmektedir. Zaman ve uzamdan çıkmak ise yok olmaktır. "Ben" diyen özne de yeryüzünden, en azından bilinen bir uzam ve zamandan kopmuştur. Zaten kurgusal olarak konuşan öznenin niyeti de budur. "*Bundan tatlı bir ölüm tasavvur edemiyorum*" (Batur 1994).

⁴ İLHAN, A., **Elde Var Hüzün**, Bilgi, Ankara 1999. Parantez içindeki sayılar dizeleri göstermektedir

3. Biçim, Anlam ve Gönderge İlişkisi

Şair doğal dili, sessel ve görsel biçimlerin, anlamın ve dil dışı dünya göndergelerinin arasındaki keyfi ilişkiyi bozarak kullanabilir. Enis Batur'un "Dolunay" (Batur 1994) başlıklı şiirindeki "dolunay", "düş-pencere" ve "özayna" anlambirimleri şair tarafından oluşturulmuş göstergelerdir. Bu anlambirimlerin dil dışı dünyada göndergeleri, dolayısıyla gerçeklikleri, okurun deneyim, bilgi ve birikimiyle algılayabileceği bir özdeği yoktur ve en önemlisi de yalnız bu şiir için vardır; bu şiirle bu şiir içinde anlam kazanırlar. Ancak, yazarla aynı dili paylaşan şiir okuru, bu yeni göstergeleri oluşturan sözcükleri bilir, birleştirir ve anlamlandırır.

Bilinen "dolunay" sözcüğündeki "ay" biriminin yerine, düşey ekseninde, aynı sözcük alanından olan "gece" sözcüğü geçer; böylece yeni elde edilen sözcük anlamca daha zenginleşir: /Dolunaylı gece/⁶, /dolu bir gece/... "düş-pencere" biriminde bilinen sözcükler birleştirilerek yeni bir dilsel birim, yeni bir anlam oluşturulmaktadır. /Düş penceresi/, /düşlere açılan pencere/, /düş gibi bir pencere/, /pencereden görünen düş/ gibi. "Özayna" birimi ise daha bilinen bir yapma sözcük gibi görünmekte: "Öz" öneki "ayna" sözcüğünün anlamına /sahicilik/, /gerçeklik/ anlambirimciklerini eklemeler.⁷ Ozanın oluşturduğu bu sözcüklerin hiçbiri sözlüklerde, dış dünya gerçekliğinde bulunmaz. Bu birimlerin üçü de yalnız şiirin iç göndergeleridir; ancak bu şiirin içinde anlam kazanırlar, onunla varolurlar. Şiir evreninde gerçeklik şairin verdiği ve yarattığı gerçekliktir. İyi bir şiir okuru da zaten dış dünya gerçekliğiyle şiir evreni arasında mantıksal bir bağ kurmaz.

Enis Batur, **Kandil** adlı bu "yazı şiirler"inin bir bölümü "Meseller" adı altında toplamıştır. "Mesel" sözcüğü şöyle açıklanmaktadır. "Mesel: 1. Örnek alınacak söz; 2. Atasözü. 3. Eğitici öykü ya da masal"⁸. Burada verilen karşılıkların hiçbiri şiirlerin içeriğini doğrular gibi görünmemektedir. Hatta, "Eğitici öykü ya da masal" karşılığı şiir biçimi ve anlatım biçimiyle tam bir karşılık oluşturmaktadır.

⁶ İki çizgi (/.../) arasında verilen kavramlar, tırnak içinde ("...") içinde verilen sözcüklerin tersine metnin görünen düzeyinde değil, derin yapısında yer alırlar. Soyutlama, çıkarım ve akıl yürütme yoluyla bulunurlar.

⁷ Burada, belki de, hafif bir alaycılıktan da söz edilebilir. Türkiye'de her şeyin bir özü vardır. "Koç"/"özkoç" otobüsleri; "ipek oteli"/"özipek oteli" gibi.

⁸ **Türkçe Sözlük 1**, Dil derneği yay., Ankara 1999.

4. Anlam Tektir

Anlam metnin yüzeyinden bir zar, bir örtü gibi sıyrılıp alınan bir üst yapı ürünü değildir. Anlam metnin derin, soyut yapılarından başlayarak, her sesbirimle, anlambirimlikle birleşerek, birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşan bir süreç ve bu sürecin ürünüdür. Metnin her birimiyle bütünleşen bu tek anlam çok katmanlı, çok yüzelidir. Değişik bakış açılarıyla değişik yönleri keşfedilir. Bu bakış açılarıyla varılan sonuçlar kimi zaman çelişkili gibi görünse de, sonuçta aynı anlamın oluşturu parçalarıdır. Böyle bir açıklama, anlamı, sınırları tam olarak çizilemeyen karmaşık, bulutsu bir bir bütün gibi göstermektedir.

Dilbilim, metnin her birimine sinmiş, metnin içkin ve bu nedenle de ayrılmaz bir parçası olan anlamı gösterge kavramından yola çıkarak son derece dizgeli bir biçimde inceleyebilir. F. de Saussure'ün gösterge kavramını yetkinleştiren L. Hjelmslev'in açıklamalarından yola çıkıldığında dört katman görülmektedir. Burada yararlanılan örnek Attilâ İlhan'ın "Yağmurda Sis Düdükleri" başlıklı şiiridir. Bu çalışmada şiirin tümü bir gösterge olarak alınmıştır.

4.1. Anlatımın Tözü: Bu katman şiirin sessel bütünlüğü, ses malzemesidir. Hiç Türkçe bilmeyen biri bu ses imgesini algılar, sesçil abeceyle yeniden yazabilir, hatta hangi dilden olduğunu bile tahmin edebilir.

4.2. Anlatımın Biçimi tözün aldığı kalıp ya da biçimdir. Eğitilmiş bir kulak, yinelenen sesbirimleri algılayıp, metnin musikisini sezerek bu metnin bir şiir olduğunu anlayabilir.

"yağmurda sis düdükleri" sözcüğü (başlık ve d. 6, 12, 19); "anlaşılmaz" sözcüğü (d. 3, 9, 15) ve "-leri" zengin uyağı (d. 3, 6, 9, 16, 19), "-lar" zengin uyağı (d. 2, 5) "-yor" zengin uyağı (d. 11, 14, 18) şiirde belli aralıklarla yinelenir. Çok duyarlı bir kulak ikilemeleri de algılar: "salkım saçak" (d. 4), "hayal meyal" (d. 7).

Yazılı metinlerde anlatım görseldir de. Bu metinde anlatımın tözü Latin harfleri ve Türkçe'dir. Anlatımın biçimi ise bir başlık ve değişik uzunluktaki dizelerle oluşturulmuş, başı sonu verilerek sınırlanmıştır. Anlatımın biçimi, noktalama işaretlerinin bulunmaması, büyük harfin kullanılmamasıyla da özellik kazanmıştır.

4.3. İçeriğin Biçimi: İçerikten söz edildiğinde anlam alanına girilir. İçeriğin biçimi bir şiirdeki tüm dilsel birimleri, sözcükleri, sözcükleri, sözcükleri ve sözcükleri barındırır. Örneğin bu şiirde özneler incelendiğinde şöyle bir liste görülür: "yağmurda sis düdükleri" (d. 5), "camlarda çehreler" (d. 7), "insan" (d. 11), "bulutlar" (d. 14) ve gizli özne /ben/. Bu özneler dikkatle irdelendiğinde "insan"ın gizli özne /ben/e gönderme yaptığı, "camlarda[ki] çehreler" in de ölü olduğu anlaşılıyor. Şiirde bir tek /canlı+/insan/ özne olarak /ben/in varlığı görülüyor. Bu da

konuşan öznenin “yalnızlığın[m]ı” (d. 5), kendi dışında biriyle (/sen/) ilişkisi ve iletişimi olmadığını gösteren öğelerden biridir.

4.4. İçeriğin Tözü: Bu katman anlamın malzemesini oluşturur. Anlatımın tözü ve biçimi sesler ve harflerle ne denli görsel ve işitselse, içeriğin tözü de o denli soyuttur. Göstergenin bu soyut katmanı olmazsa gösterge anlamlı bir birim olarak oluşamaz; anlamsız ve içi boş, kof sesler art arda dizilir.

Sözcük düzeyindeki bir inceleme, içkin olarak, /olumsuzluk/ (esensizlik) taşıyan terimlerin çokluğunu gösterir: “imdat” (d. 1), “felaket” (d. 2), “karanlık” (d. 4), “yalnızlık” (d. 5), “ölüm” (d. 9 ve 11), “son nefes” (d. 10), “keder” (d. 13), “toz” (d. 14), “uyuyamama” (d. 17). Bu da konuşan öznenin yalnızlığının ölüm gibi [“ölüm” (d. 9 ve 11), “son nefes” (d. 10)] acı ve umutsuzluk verdiğini göstermektedir. Şiirde konuşan öznenin bir de kendisini çevreleyen evreni algılayamama, anlayamama sorunu var: “anlaşılmaz söyledikleri; niye öldükleri; neleri götördükleri” (d. 3, 9, 15 ve 16) sözcük grupları bir bütün olarak incelendiğinde, bu bakış açısını doğrulanmaktadır. Öte yandan “Hayal meyal” (d. 7) ve “sanki” (d. 18) sözcükleri /belirsizlik/ anlambirimciğiyle öznenin algıladıklarından bir türlü emin olmadığını vurgulamaktadır. Bu öznenin yalnızlığı, iletişimsizlikten olduğu kadar, içinde bulunduğu evreni doğru ve kesin olarak algılayamamasından da kaynaklanabilir ya da tersi; tüm bunlar yalnızlığının sonuçlarından biri olarak da açıklanabilir.

Şiirin içinde /ben/ diyen öznenin kendisini çevreleyen evrene bilgiyle bak(a)madığı, evreni kavrayamadığı görülüyor. Bu öznenin bilgiye ulaşmasını, görme ve işitme duyusunu “yağmur” ve “sis” gibi doğa olayları da engellemekte, [“anlaşılmaz söyledikleri” (d. 3)], içinde alışılmadık bir evren oluşmakta, “için[m]de sanki şilepler” çarpışmaktadır (d. 18). Şiirin anlamının oluşturucu izleklerinden biri /bilgiye ulaşamamaktan kaynaklanan algılama eksikliğinin verdiği yalnızlık duygusu/dur denilebilir.

İçeriğin tözü anlamı oluşturan ayırıcı özelliklerden oluşur: “yağmur” anlambirimi ayırıcı özelliklerine bölündüğünde şöyle açıklanabilir: /cansız/+ /somut/+ /sayılamaz/+ /su/+ /hava/+ /düşmek/+ /düşeylik/. Bu yalın açıklama “yağmur”un düz anlamıdır ve her bağlamda benzer bir biçimde anlaşılır. Bilgi veren, gerçekçi metinler yazar[n]ları iletilerini eksiksiz ve yorumsuz verebilmek için sözcüklerini olabildiğince düzenlemeleriyle kullanmaya çalışırlar. Oysa şiirin böyle bir kaygısı yoktur. O olabildiğince az sözcükle, değişik anlamlar oluşturabilmek, okurun zihninde değişik çağrışımlar yaratabilmek ister. Bu şiirin sınırları içinde bakıldığında “yağmur” sözcüğünün yananamlarının çok zengin olduğu görülmektedir: /kapalı bir hava/, /yalnızlık/, /önünü görememe/, /belirsizlik/, /ölüm/, /mutsuzluk/. “Yağmur”un /bereket/, /yeşillik/, /temizlik/ gibi olumlu hiçbir yananlamı bu şiirde görülmemektedir.

Anlam, bir sözcüğün sözlükte verilen tanımından daha geniş, metnin içinde her okuyuşta yeniden oluşan bir kavramdır. Sözcüklerin sözlükte verilen anlamları ne kadar genel ve değişmez ise yananamları da o kadar özel ve değişkendir. Şiirin anlam alanı yananamla zenginleşir, özgünleşir⁸. Bir dile, bir kültüre, en önemlisi de bir şaire özgü olan yananamlar başka bir dilde ya da kültürde olmayabilir. Örneğin hiç sis, hiç sis düdüğü olmayan bir yerde yaşayanlar için sis düdüğünün çağrışımları son derece zayıf olacaktır. Sis düdüğünün nerede olduğu görülmez; sesi son derece keskin, acı ve acıklıdır. En önemli özelliği de insanları ve araçları bir tehlikeye karşı uyarmasıdır. Okuyucuda böyle bir birikimin olmaması şiirin etkisini zayıflatır. “Şilep” (d. 18) sözcüğü, /deniz/, /gemi/ ve /liman/ sözlük alanı içinde Attilâ İlhan’ın şiirinde /ayrılık/, /terkedilmişlik/ izleklerinin motifleridir.

Yalnız gösterge açısından bakıldığında bile, şiir, okuruna /üzüntüsünü/ hatta /bunalım/ını bir türlü dile getiremeyen yalnız bir öznenin hüznünü, çaresizliğini anlatır.

5. Göstergebilim ve Üretici Süreç

Göstergebilim, en işlek araçlarından biri olan üretici süreç metnin anlam kesitidir. Bu kesite bakıldığında, anlamın metnin her düzeyinde, hem düşey dizi hem yatay bir dizim olarak oluştuğu görülür.

Üretici süreç yüzey yapılar ve derin yapılar olmak üzere düşey eksende iki katmandan oluşur. Her katmanda anlamsal bileşeler bulunur.

ÜRETİCİ SÜREÇ		
Anlatsal yapılar	Dizimsel Bileşke	Anlamsal Bileşke
	Derin yapı: Temel sözdizim	Temel Anlam
	Yüzeysel Yapı: Anlatsal Sözdizim	Anlatsal anlam
Söylemsel yapılar	Sözdizimsel söylem: Söylemselleşme oyuncu, zaman, uzam	Söylemsel anlam: İzlekler

⁹ Bir dilden diğer bir dile de çevrilemeyen bu değişken anlamdır. İçeriğin tözüne düz anlam açısından bakıldığında çeviri olanaklıdır, yananam açısından bakıldığında ise neredeyse olanaksızdır.

5.1. Söylemsel yapılar metnin görünen, algılanan bölümüdür. Bu nedenle metnin görünen özellikleri konusunda ilk bilgileri verir. Sözdizimsel söylem ve söylemsel anlam bileşikleri söylemsel yapılarda eklenir.

5.1.1. Söylemselleşme metnin söylem düzeyinde yer alan dış dünya gerçekliğini ve deneyimlerini yansıtan betilerden oluşur. “şalgam”, “fanila”, “don”, “sis”, “yağmur”, “bulut”, “kâğıt”, “kan”... Betiler üç ana başlık altında incelenir: kişi, zaman ve uzam öğelerinden oluşan söylemsel bileşke şiiri oluşturur. Şiirde oyuncu sayısı genellikle azdır. Olaylar yaratan kahramanlar da pek yoktur.

Oyuncu açısından bütüncemizdeki en zengin şiir “Karıma Mektup”da bile kahramanlarla ilgili pek az bilgi verilmektedir; konuşan öznenin “mavi gözlü” (d. 26) “mahpus” (d. 51) olduğunu, /ölüme mahkum/ edildiğini, belki de “asilacağını” (d. 6), “siyatiği”nin (d. 48) ağrıdığını ve karısının “kızıl saçlı” (d. 12) olduğunu öğreniyoruz. Pek çok aşk şiirinde olduğu gibi burada da sen/ben ilişkisi kurulmuştur. Üçüncü şahıslar “zavallı bir çingene” (d. 22) (/cellat/), “dostları” (d. 31) ve konuşan özneye karşı olan dilbilgisel öznesi belirsiz, kişilerdir. “Yanlış Mesel”in tek konuşan öznesi “ben” “kağıtla kalem”le (d. 9, 10) ilgili bir ölüdür. “Yağmurda Sis Düdükleri”nde de yalnız, bilgiye ulaşamayan, algıladıklarından emin olamayan, duygularını tam olarak betimleyemeyen bir özneye karşı karşıyayız.

Zaman, üç şiirde de başı, sonu, yönü belirli bir dizi olarak görülmemektedir. “Karıma Mektup”ta bilinen zamanın “yirminci asır” (d. 14) olduğu, idamların “sabah”, “alaca karanlık”ta (d. 30) yapıldığı belirtiliyor. Ancak bu iki zaman dilimi bir öncelik/sonralık çizgisi üzerinde eklenmiyor. “Yağmurda Sis Düdükleri”nde “sabah” (d. 17) zaman dilimi, örtük olarak, uykusuz geçen gecelerle eklenmektedir. Bu “sabahlar”, Nazım Hikmet’inki gibi gerçekle ilgisi olmayan kurmaca bir zaman değil, konuşan öznenin imgelemiyle yarattığı, duyumsadığı bir zaman parçasıdır ve yaşanmışlık izlenimi verir. Ama gene de bir dizi olayı ekleyen bir zaman dilimi değildir. “Yanlış Mesel”de iki “şimdi” (d. 2, 9) arasında geçen zaman belirsiz. “Şimdi nerdeyim?” (d. 2) ve “Şimdi buradayım” (d. 9) sözceleri, öznenin geçen zaman dışında hep soyut bir “şimdi”de bulunduğu izlenimini vermektedir. Aynı şiirde bulunan “gece” sözcüğü (d. 6) geçen zamandan bağımsız, soyut bir zaman dilimidir.

Uzam, üç şiirde de özneyi belirleyen ve bütünleyen bir öge olarak sunulmuştur. Ancak tıpkı zaman ögesi gibi sınırları, yönü belirsizdir. “Karıma Mektup”un başında “Bursa/Hapishane” dış gerçeklik göndergesiyle ve “mahpus” (d. 51) sözcüğüyle uzam bilgisi edinilmektedir. Okur, böylece hem Nazım Hikmet ile onun yarattığı konuşan özne (“ben”) arasında bir bağlantı kurmakta hem de uzamı /sınırlayıcı/ ve /kapalı/ olarak betimleyebilmektedir. “Yanlış Mesel”de uzam başlıkta verilmektedir; “*Mezar*”. Mezarın bir uzam olarak, dış dünya gerçekliğiyle bağlantısı vardır. Ancak içindeki ölünün konuşması gerçeklikle bağlantıyı

koparmaktadır. Şiirde kullanılan diğer uzamlar dış dünya gerçekliğinden iyice uzaktır: “Yüksek Düş” (d. 3), “kanın mürekkebe dönüp kurduğu yer” (d. 12, 13). Bu göndergesiz yerler şiirin içinde yeni ve imgesel bir evren yaratmaktadır. Attilâ İlhan’ın şiiri, “sis” ve “sis düdüklü”yle sisli limanları, deniz kıyıları, gemileri düşündürmektedir. “Camlar” (d. 7) ve “bulutlar” (d. 14) aşağı/yukarı karşıtlığını vurgular gibi görünseler de şiirin içinde eklenmezler. “Karanlığım” (d. 4), “yürek” (d. 13) ve “içim” (d. 18) konuşan öznenin kendinde “uzamsallaştırdığı” terimlerdir. Attilâ İlhan böylece, eklenen bir iç/dış uzam karşıtlığı yaratmış, dış dünyada çarpışması beklenen şilepler tüm ağırlıklarıyla konuşan öznenin /iç/ evrenine taşınmışlardır. Öznel ve soyut evrenin dış dünya gerçekliğini içine alması şiirin yaratabileceği bir karşıtlık. Bu da konuşan öznenin /mutsuzluğunun/, /yanlızlığının/ kendi içinde oluştuğunun bir göstergesidir. Daha ileri gidilerek, konuşan öznenin kendi dışındaki olumsuzlukları içselleştirdiği de söylenebilir: “içimde sanki şilepler çarpışıyor” (d. 18). “Yağmurda Sis Düdüklü”nde ve “Yanlı Mesel”de ikinci bir /canlı/ öznenin bulunmaması da konuşan öznelerin yalnızlığını vurgulamaktadır.

5.1.2. Söylemsel anlam: Söylemsel yapıların üç temel ögesinin şiirlerde eklenerek bir dizim oluşturmadıkları, ama bir dizi içinde birbirlerini anlamlandırdıkları görülmektedir. Bu düzeyde, söylemsel yapılarla eklenen söylemsel anlam bileşkesi, izlekleri ortaya çıkarmaktadır. “Karıma Mektup”ta /ölüm/, /yaşam/, /aşk/; “Yanlı Mesel”de /ölüm/, /yanlızlık/, /yokluk/ (hiçlik); “Yağmurda Sis Düdüklü”nde /ölüm/, /yanlızlık/, /anlaşılmazlık/, /mutsuzluk/ ve hatta /çaresizlik/ izlekleri belirginleşmektedir.

5.2. Anlatsal Yapılar: Derin yapının en üst düzlemini oluşturan bu düzeyde **anlatsal sözdizim** ve **anlatsal anlam** bilişkeleri eklenir: anlatsal sözdizimde kahramanlar işlevlerine göre belirginleşerek olay örgüsünü yaratırlar. Ancak, genel olarak, şiirlerde ne bir kahramanlar kadrosu ne de dönüşümleri söz konusudur. Başı, sonu belli olan, birbirini izleyen bir olaylar dizisi de şiiri ilerletmez. Kısacası şiir bir yere gitmez, kendi çevresinde döner. P. Valéry şiir için “dans gibi hiçbir yere gitmez, kendi içinde son bulur”⁷ der. Şiir bir durumu, özel bir duyarlığı dile getirir. Bu durumda bir şiirde anlatsal yapılardan ve anlatsal anlamdan söz etmek güçleşir. Bu saptama, incelenen üç şiir için de geçerlidir.

¹⁰ J.-L. Joubert, **Şiir Nedir**, çev. E. Korkut, Öteki yay., Ankara 1993.
A.-J. Greimas, **Sémantique Structurale** (Yapısal Anlambilim), Larousse, Paris 1966.
A.-J. Greimas, J. Courtés, **Dictionnaire raisonné de la théorie du langage**, Hachette Paris, 1979.

5.3. Derin Yapılarda temel sözdizim ve temel anlam bileşkeleri eklenir.

5.3.1. Temel sözdizim metnin yüzey yapılarında görülemeyebilen, sözcüklerle biçimlendirilmemiş olabilen şiirin değer kavramlarını barındırır. Bu kavramlar anlatsal sözdizimde kahramanlar ve nesneleriyle birleşerek olayları oluşturur, uzamın ve zamanın özelliklerini verir.

Temel sözdizim, temel karşıtlıklardan oluşur: ölüm/yaşam; doğa/kültür; alt/üst; açık/kapalı; gibi. Bu değerlerin tümünün yüzey yapılarda gerçekleşmesi beklenmez, kimi gücül olarak derin yapılarda kalır. Örneğin, "Karıma Mektup"ta ölüm/yaşam, alt/üst, açık/kapalı, sevgi/sevgisizlik izlekleri gerçekleşirken /sağlık/ ve /yalnızlık/ izlekleri derin yapıda bir olasılık olarak kalmıştır. "Yanlış Mesel"de /yaşam/, /açıklık/, /üst/ değerleri yüzey yapılarda gerçekleşmezken, doğa/kültür karşıtlığı yüzey yapılarda anlatımını bulmaktadır. "Yağmurda Sis Düdükları"nde doğa/kültür, alt/üst, yaşam/ölüm, iç/dış karşıtlıkları dikkatli bir okura sözcük biçimlerinde görünmektedir. Oysa yalnızlık/birliktelik karşıtlığının sadece birinci değeri sözcükleşmektedir.

5.3.2. Temel anlam: Şiirleri bu bileşkede incelediğimizde Nazım Hikmet ve Attilâ İlhan'ın, çoğunlukla, karşıtlıkları eklemleyerek metnin yüzey yapılarına yansıtıkları görülür. Örneğin "Yağmurda Sis Düdükları"nde konuşan öznenin içinde yaşam, dışında ölüm yer almaktadır. Nazım Hikmet'in şiirinde ki alt/üst karşıtlığı ölüm ekseninde birleşmektedir. Ben/sen karşıtlığı hem iletişimi gerçekleştirmekte hem de /içeri/yle /dışarı/yı birbirine bağlayan /aşk/ izleğini gizlemektedir. Attilâ İlhan'ın da Enis Batur'un da şiiri iletişimsizliği sergilemektedir; ikisinin de konuşan öznesi /yalnızdır. Ama birincisinin öznesi /yaşam/ın, diğerinininki /ölüm/ün içindedir. "Yanlış Mesel"deki doğa/kültür karşıtlığı /yazma/ ekseninde bağdaşmaktadır. /Yaşam/ izleği ise, özne zaman ve uzamdan kopuk olduğu için gerçekleşmemektedir Öte yanda aynı şiirin başlığında bulunan "mesel" sözcüğünün tanımında bulunan /öykü/ anlambirimi temel anlamda bir olasılık olarak kalmaktadır.

Sonuç

Burada önce, şiirin, biçimsel yapılar ile mantıksal ve anlamsal kavramlarla birleşerek nasıl belli bir düzen içinde yaratıldığı açıklanmaya çalışıldı, sonra da, şiirin biçim ve anlamının yalnız duygularla, esinle oluşturulmadığı, dil ve söylem konusunda derin bir duyarlık, titiz bir çalışma ve yeniden yapılaştırma çabası gerektirdiği ortaya konulmaya çalışıldı.

Dile ilişkin bilimlerin amacı belli araçları dikkate alarak, ilişkileri unutmadan, dizgeli bir bakış açısıyla şiire yaklaşımdır. Bu çalışmada sunulan araç ve ilkelerle

aynı metin çerçevesinde kalarak, başka sonuçlara da varılabilir. Bu nedenle, burada kullanılan yöntem ve araçların şiire ilişkin tüm özellikleri ortaya çıkardığını söylemek olanaksız. Ancak sezgilerle varılan kimi sonuçları doğruladığı da görülmektedir. Örneğin, “Yağmurda Sis Düdükleri”nde /yalnızlık izleği/ “ben”in dışında hiçbir sözcüğün /canlı/ ve /insan/ özelliği taşınamamasıyla, /iletişimsizlik/le de açıklanabilir.

Gösterge ve gönderge, dil evreni ve dil dışı dünya gerçekliğinin karşılaştırılmasıyla kimi şiirlerin gerçekçi, kimilerinin de son derece gerçeklikten kopuk düşsel bir evren oluşturabileceği, ama sonuçta şiir evreninin kendine özgü yepyeni imgesel bir evren olduğu gösterildi. Bir başka saptama da derin yapıdaki eşdeğer kavramların yüzey yapılarında değişik biçimlerde ifade edilebileceği oldu.

Kaynaklar

- BATUR, E. (1994), *Kandil*, İstanbul: Altıkırbeş Yay.
- Nazım Hikmet, (1998), *Nazım ile Piraye- Mektuplar I*, Der. M. Fuat, İstanbul: Adam Yay., 10. b., ss. 38-39.
- Nazım Hikmet, (1935), *Portreler*.
- İLHAN, A., (1999), *Elde Var Hüzün*, Bilgi, Ankara.
- Türkçe Sözlük 1**, (1999), Dil derneği yay., Ankara.
- JOUBERT, J.-L., (1993), *Şiir Nedir*, (Çeviren: . E. Korkut, Ankara: Öteki Yay.,
- GREİMAS, A.-J. (1966), *Sémantique Structurale* (Yapısal Anlambilim), Larousse, Paris.
- Greimas, A.-J.-J. Courtés, (1979), *Dictionnaire raisonnée de la théorie du langage*, Hachette Paris.,
- KIRAN, A. Eziler, Z. Kiran, (2003), *Yazınsal Okuma Süreçleri*, 2. baskı, Ankara:Seçkin Yay.

EKLER

KARIMA MEKTUP

1 Bir tanem!
2 Son mektubunda;
3 “Başım sızlıyor
4 yüreğim sersem!
5 diyorsun
6 “seni asarlarsa
7 seni kaybedersem,”
8 diyorsun
9 “yaşayamam!”
10 Yaşarsın karıcığım,
11 kara bir duman gibi dağılır hatıram rüzgarda;
12 yaşarsın, kalbimin kızıl saçlı bacısı
13 en fazla bir yıl sürer
14 yirminci asırlılarda
15 ölüm acısı.
16 Ölüm
17 bir ipte sallanan bir ölü.
18 Bu ölüme bir türlü
19 razı olmuyor gönlüm
20 Fakat
21 emin ol ki sevgili,
22 zavallı bir çingenin
23 kılı, siyah bir örümceğe benzeyen eli
24 geçirecekse eğer
25 ipi boğazıma,
26 mavi gözlerimde korkuyu görmek için
27 boşuna bakacaklar
28 Nâzım'a!
29 Ben,
30 alaca karanlığında son sabahımın
31 dostlarımı ve seni göreceğim,
32 ve yalnız
33 yarım kalmış bir şarkının acısını
34 toprağa götüreceğim
35 Karım benim!
36 İyi yürekli,
37 altın renkli,
38 gözleri baldan tatlı arım benim
39 ne diye yazdım sana
40 istendiğini idamımın,
41 daha dava ilk adımında

Ayşe (Eziler) KIRAN

42 ve bir şalgam gibi koparmıyorlar
43 kellesini adamın.
44 Haydi bunları boş ver.
45 Bunlar uzak bir ihtimal.
46 Paran varsa eğer
47 bana bir fanila bir don al,
48 tuttu bacağımın siyatik ağrısı.
49 Ve unutma ki
50 daima iyi şeyler düşünmeli
51 bir mahpusun karısı.

YANLIŞ MESEL

"Mezardan bir seda"*

1 Bir zaman da böyle geçsin, pusula
2 durmadan dönüp dursun: şimdi
3 nerdeyim? Yüksek Düş'ün içinde
4 sarsıntı, soğuk ter, gırtlığımda
5 bir güz mühürü, nerdeyim ki azalıyorum
6 gecede, yükseliyor simsiyah kanım

7 Bir zaman da böyle geçti, pusula
8 durmadan döndü ve durmadan durdu:
9 Şimdi buradayım: Kâğıtla kalem
10 arasında titrek, kararsız, bir sınır
11 varsa beni benden ayıracak, tam da
12 kanın mürekkebe dönüp kurduğu
13 yerdeyim

* 5 Şubat 1887: "Ameliyatımı icra ettim, hiçbir ağrı duymadım. Kan aktıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum kapıyı kapadım, diyerek geri savdım. Bereket versin içeri girmedi. Bundan daha tatlı bir ölüm tassavur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeye başladı".

YAĞMURDA SİS DÜDÜKLERİ

1 imdat çılgıncı mıdır
2 bir felaketi mi duyururlar
3 anlaşılmaz söyledikleri
4 salkım saçak çökerler karanlığıma
5 yalnızlığımı dağıtırlar
6 yağmurda sis düdüğü

ŞİİR ÇÖZÜMLEMESİ DİLBİLİMSEL YÖNTEMLER VE ARAÇLAR

- 7 camlarda çehreler hayal meyal
8 **aramızdan** müthiş ayrılmışlardır
9 anlaşılmaz niye öldükleri
10 son nefeslerini tasarladıkça
11 insan ısrarla ölümü yaşıyor
12 yağmurda sis düdükları
- 13 yürekte keder yoğunlaştıkça
14 bulutlar buz tozuna yozlaşıyor
15 anlaşılmaz neleri
16 götürdükleri
- 17 sabahlar olur bir türlü uyuyamam
18 içimde sanki şilepler çarpışıyor
19 yağmurda sis düdükları

KAR İÇİN

- 1 kar için gelmiştim yeriniz yoktu, sustum
2 dinledim, bizi kendi adımızla çağırın akşamı
3 neydi yağmurun yalnızlığa katkısı, bilseydim yanılmazdım
4 uyuyan çocuğun alınındaki ışıkla ürpermezdim
5 kar için gelmiştim yeriniz yoktu, sustum
- 6 köpekler nasıl duyarsa depremi, sizi duyardım
7 alır gölgemi çekilirdim, tuz nehirleri boyunca
8 aldatılmış sular, yakılmış tohumlar ve yapraklar içinde
9 yaşardım, başka bir insanın sürüklediği hayatla
10 kar için gelmiştim yeriniz yoktu, sustum
- 11 bir obuanın sonucuydu elimdeki karanlık
12 sözcüklerim şafakta girilen şehirlerdi
13 ıssız bir istasyon lojmanıydı kalbim
14 ağızımda yaban meyvelerinin tadı
15 kar için gelmiştim yeriniz yoktu, sustum